

ՔՆՆԱԴԱՍՏՈՒԹԵԱՆ

ՖԱՆԱՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՍՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՔ ՍԻՆԵՐԸ

Որպես մեթոս, եղափոխական վարդապետությունը կը ներկայացնէ քաղաքի առաւելութիւններ: Տեսանք անցեալը լայնօրէն հաշուի առնելու առաւելութիւնը, ներկան բացատրելու համար: Պրիւնքիւնը միշտ հաշուի առած է զայն, գրական եղափոխութեան տեսքանը դառնալէն իսկ առաջ: Այդպէս վարդապետ համար անհրաժեշտ է եղափոխական ըլլալ: Բաւ է ըլլալ պատմաբան, քանի որ քնն ուրիշ բանի չէր ձգտեր, երբ կը սահմանէր ժամանակի ազդեցությունը:

Աւելի առաւելութիւն մը, եղափոխական վարդապետությունը կ'ապահովէ, ուրիշ ամէն բանէ աւելի, ազգութի բաժինը որ առաջանքին իրաւունքն է:

Սեռերու եղափոխական վարդապետությունը կը հակառակի, սակէ զատ, ընթացիկ ամենէն սխալ տեսություններէն մէկուն՝ օտուցական յաւազդիմութեան: Ան կը ջանայ զատել օյառաջդիմութեան և ճշգրտությունը քաղաքացիները, և ցուցնել թէ առաջինը պատրանքին պտուղն է, մինչդեռ երկրորդը՝ փորձառութեան արդիւնք: Սա առիկա անժխտելի է: Միայն թէ, եթէ եղափոխականությունը զայն ամբողջ նոր ապացոյցներու վրայ և նոր եռանդով, շատ հազուադէպ էին տեսնէր, որ, քննադատութեան մէջ ամբողջ մտաքննարկ, կը պաշտպանէին շարունակական յառաջդիմութեան տեսությունը: Perraull-էն ի վեր կարծիքը շատ փոխուած է այդմասին: Եղափոխականութեան այս առաւելութիւնը, որովհետ շատ նիհար է:

Ընդհակառակը, ան կը ներկայացնէ աւելի մեծ մը, ուրիշ տեսակէտով մը: Տեսանք եղափոխությունը և անոր պատմությունը զատազատ արարներութիւնը: Ըմտ Պրիւնքիւնը: Հաշուի առնելով միմիայն անառարկելի արժէքով երկիրը, ք զանցա-

ռելով վաղանցուկ փայլուն անցածները, եղափոխական մեթոսը կը մաքրագործէ (desencombre) գրականութեան ուսումը առաւել կամ նուազ անարժէք բոլոր երկիրներէն որոնց մասին պարտաւոր են խօսիլ մեզի՝ գրականութեան պատմութիւններ, անկատար շրջաններ համար: Եթէ ճշմարտ է, ինչպէս մէկէ աւելի անգամ հաստատուեցաւ, որ մարդկությունը սպառնալիքին տակ անցեալին ժառանգ թողած երկիրուն, որ հեղաշեւտէ կ'աւելնայ և հարկաւոր է կատարել զտոգ մը, և պահել բարձրագոյն արտադրություններ՝ անվիճելի արժէքով: Կարելի պիտի ըլլայ զուարճանալ, երբեմն, թերթագրելով միւսները և և պիտի գտնուէին միշտ միտքեր՝ հետաքրքիր և հետախաղաղ աչք ընելու: Բայց նոր տեսանկյուններու մտաւոր անուշիկ պիտի կազմուի միմիայն առաջիններով: Եւսկիւս ուրիշ մէկ զգալաւորութիւն է եղափոխական վարդապետություն, ան կը զառաջդիւն, կը ջնջէ և կը վտարէ ինքնաբերաբար ունեւթիւնները արուեստի և գրականութեան պատմութեան:

Ասիկա մեղի կը թուի անժխտելի: Միայն, ներքի է հարց տալ թէ շարունակը ըստ որում եղափոխական վարդապետությունը կը կատարէ այս գտումը՝ է՞ միշտ անսխալական և թէ, հաշուի առնելով միմիայն ազդեցությունը երկրուն երկրաւորայ, ան կը ջանգի երբեմն արտաքին առաջ միայն օտուցությունները՝ աչք նաև երկիր անվիճելի գեղեցկութեամբ:

Սեռերու եղափոխական տեսությունը կը ներկայացնէ առկուին վերջին զգալաւորութիւն մըն ալ, ան պիտի արտաքին գրականութեան և արուեստի պատմութեանէն ինչ օր կը պարտաւորէ ան տակաւին ինքնակազմական և պիտի առայ, այդպէսով, քննադատութեան վերանորոգութեան հեղինակութիւն մը ցարք փոքրուած անոնց:

Հոս, ներկայութեանն ենք քննադատին արտին ամենին սերիլի յոյզին, ամենէն վաղ հրազդէն և Անանձնական քննադատությունը հիմնելու համար է որ արաջնորդութեան կեանքի ինքնատարբութեան յղացքով մը: Հիմնի քննադատական վարդապետություն մը: Օգնութեան կանչից պատմությունը, և վերջապէս շնորհից իր հաւանութիւնը եղափոխական վարդապետություն:

«Պատուզէմ կը գտանեմ ծառք, կ'ըսեն յաճախ եւ ճշմարիտ է որ Պրիւնըթիւրին ստացած արդիւնքները բնայի՛ր չունին մեզի ընկն տալու նպատակաւ: Գուշակութիւն էր միմիտներու գերազանցութեան, հաստատեցինք այդ մէջէ տւելի անգամներ: Բայց, թիրիւր մարդոց ախտաւանքը կը պահանջէր գատուել ոչ միայն որոշ եւ շօշափելի էր արդիւնքներով, այլ՝ նաեւ մըտադրութեան, ներշնչումի տեսակէտով: Այս նկատումով քննադատին առարկայականութեան ձգտումը կը վայելէ մեր ամէն յարգանքն ու սքանչացումը:»

Գրական քննադատութեան մէջ եղափոխական վարդապետութեան ներքաժուժով մանուկանդ, քայլ մը աւելի ընելով Քենի քացած նամբուն մէջ, Պրիւնըթիւր փորձեց մօտեցնել քննադատութիւնը գիտութեան: Ան ուղեց անոր տալ կայունութիւնը, կանոնաւորութիւնը, լայնութիւնը պատմական ուսման մը, եւ այդ կողմէն անեցնել անոր հեղինակութիւնը: Լազ գիտենք, բազմաթիւ անգամներ Պրիւնըթիւր ժխտեց քննադատութիւնը գիտական գարձելու կարելիութիւնը եւ հաստատեց թէ ան էպէս արուեստ մըն է: Մինչեւ իսկ կատարեալ անսոց գէժ որ կը խօսէին միմիտ արդիւնքութեամբ պիտոյն քննադատութեան մասին: Ինքը ըսած է՝ «բնական պատմութիւնը եւ մարդուն պատմութիւնը երկուքաներ են զորս չփոխելու չէ», եւ նաեւ՝ «քննադատութիւնը եւ բնական պատմութիւնը երկու են. մարդուն մէջ աւելի եւ տարիչ բան էր կայ քան կենդանիին մէջ, եւ քաղաքակրթութիւնը կը տարբերի որոնութենէն: Բայց, հակառակ այս մըլտտոմներուն, եթէ նկատի առնենք իր մըտքին, մտերիմ ընթացքը, ինչպէս իր քըննադատութեան խորունկ ձգտումները պէտք է ընգտելի թէ Պրիւնըթիւրին երկը լաւագոյնս յատկանշող անգագորում եւ ուժգին նիւթ է մտցնելու քննադատութեան մէջ խիստ, մեթոտիկ, համբերող եւ արգելադրաւ ոգին գիտութեանը: Ֆիտական ձեռնառումը՝ Սենր-Պիոլի մօտ, — երբ կը խօսէր միւսի բնական ընտանիքներու մասին — ապա մըն էր միայն: Քենի մօտ, — ապա կը հաստատէր, արդարապէսութեան կիմերուն վրայ, պատմականութեան քննադատութիւնը արուեստի գործին, — գաւ-

ած էր միտաորում եւ տրամաբանում գրութիւն մը, Պրիւնըթիւրի երկին մէջ կը զգնու — սեռերու եղափոխութեան իր տեսութիւնով — որիւր կերպարանք, բայց կը ձեռն յայնը իր խորքին մէջ: Ներքիւ վիճել յալըգական ձեւերը զոր այս ձգտումն առաւ այս քննադատութեան ձեւերուն մէջ, ներքիւ է թիրիւր նաեւ պահել ըսկիպտիկութիւն մը՝ ձգտումին իսկ նկատմամբ, բայց մարդիկ պիտի չկրնային քաղաքայաջօրէն մտնել Պրիւնըթիւրին կողմէ փորձուած ճիգին մեծութիւնը, ոչ ալ կըմտալից եւ խորիւր գեղեցկութիւնը գագափարներու իր պայատին:

* *

Երբ նկատի առնենք Պրիւնըթիւրի քննադատական գործը, էր մարդը լուծեալ մէջ, կրնայեք տեսնել, հոս — հոս, մարդն — մտանութեան տկարութիւններ, բայց չենք կրնար չիմանալ անոր վեճափառ հաստատութեան վրայ: Որպէս չէնք մը տրուել բորո մասաներ, խնամքով համեմատեալ, կը աստարներ արդար լուծեալ ներքաշնաւութեան, ան կը բարձրանայ մեր քննադատութեան մասը: Խիստակ վաննաւոր: Տեսական կրթող ուղղութիւն եւ հաժեպ իմացականութեան մը, ժամանակը պիտի կրնայ անգագագտել լիպլը անոր, անգագատին, բայց պիտի յարգէ անոր արաններուն մարմարը:

Աւ երբ կը խորհրդալայտատանորին, անոր խառնա լալլախանքին, անոր դժուարին ճիգին, կըրծի ինտուիթիւ վրայ, յարգանք Կունենիս այն քան ուժեղ որքան արեւմտ:

Պրիւնըթիւր միշտ գգող եղած է սեփական զգայարանին դէմ, պարկասութեան ինչպէս քննադատութեան մէջ: Պաշտպանութեան համար անգագագտել եւ անաւոր այս թշնամիին գէմ, վիճակեցաւ միանգամայն կամ յալըգաբար, միջոցներով զորս գեղապիտութիւնը, փառապատիւութիւնը, պատմութիւնը, բարոյագիտութիւնը եւ փիտաութիւնը եւ զնէին իր արարողութեան անակ: Զնամարութեան փր հետապնդումին մէջ միշտ կողք բոս մարդոր բարի մը եւ բարձր անգագագտական Կողքին: Ինչպէս կը լաւատեսանէ ամենին քուտն ճիգին օրինակը պարսկերէ փորձած լլլայ մարդ գնելու համար քննադատութիւնը աւելի կայուն

հիմի մը վրայ քան նախընտրութիւններն ու տպաւորութիւնները մարդոք մը:

Բայց ի՞նչ ազնիւ քննադատը մարդ մըն է, միշտ և հակառակ ամէն բանի: Եւ մարդը կրնայ յղանակ քննադատութեան ուրիշ ձև մը, նուազ խոստ իր զգուշացումը: Եւ սեփական զգայարանքին նկատմամբ, նստաք տարուած աստիճանական ճափանիշի մը իր հետապնդումէն, բայց աւելի հանգալթած աւելի խաղաղ իր գիմալմեթիւն մէջ, աւելի վստահ իր ուսման բուն վրայ և ոչ նստաք անանձնական թերեւ, բայց գիտնալով երփնեքանդակ ժպիտով մը իր անհնէն յանգուզն հաստատուեց և շարժամարնչով զօրաւոր, ըլլալ շնորհով: Այդպիսի քննադատութեան օրինակը և պատկերազարդումը մեզի պիտի մատուցանէ Emile Faguet-ն:

II. ՎԵՐՈՒՄԵԿԱՆ ԵՄ ՎԵՐԿԱՌՈՒՅՑԱԿԱՆ

ԲՆԵԱԿԱՏՈՒԹԻՒՆ

Վերումական և վերկադրացական քննադատութեան արդարեւ է EMILE FAGUET-ն որ իր Կադալու Առեւտր հրատարակի վերջին մէջ կը նկատէ, մարդու մը կեանքին ընթացքին, երկու կրթութիւն ընդունի կրթութիւն կայ և կը գրէ թն, առօրինը զգործէն կը տացունէ, երկրորդ ինքն իրեն կուտայ մարդու, արաջինն անհրաժեշտ է, բայց երկրորդն է որ արժէք ունի: Ուրիշ տեղ և նկատելով մասնաւորաբար զրազէտին կրթութիւնը, գիտել հոս տալ: Անմէն մարդ որ երեսունէն առաջ կը գրէ, և չի յաղկացնել կեանքին ոսկի տարիները, 20էն 30, կարգաւոր և ցիտեղա և խորհելու, առանց ասոք մը գրելու, կը վերականգնի անուղիղ ըլլալ և ձեռք գրական գործաւոր մը միայն: Բացառութիւններ կան, հազուադէպ ան ապակիք:

Ինչպէս չափ յաճախ զրազէտներ խորհուրդ կուտան սկսնակներուն, Յակէն: Կառ կառակ իր ասվորութեան, կ'ուզէ մեզ հոս մտքը Գերընտրութեան մասին մեթոտի մը որ ճիշդ իրենից եղաւ, և պարզօրէն կը տարալի իր գործին յանգանդը:

Արդարեւ և երեսունընդամբ արազէտն էր երբ սկսաւ, եթէ ոչ գրեւ զէթ գրել հանրութեան համար:

Իր առաջին հատորէն սկսեալ ր առանց կատարելապէս տէրն ըլլալու իրեն ըլլալիք մեթոտին և յետագային ունենցաւ երկու մեթոտ — Յակէ զայն յատկօրէն աւելի իր մտքին մէջ, և զայն կը գործադրէ իսկ յառաքերական հեշտութեամբ: Իր XVII-րդ դարը մեծագործութիւններու հաւաքածոյ մըն է: Մեծ գաղափարները անհատապէս հաղթած նախորած են հոն, և եթէ ոչ անկատարաբար իրենց ժամանակէն, զէթ առանց պընդ զեղու յարաբերութեանց վրայ, յայտնի կամ թաղուն, զորս ունին իրենց նախորդներուն կամ ժամանակակիցներուն հետ: Գրական պատմութիւնը, առանց բացարձակապէս վտարուած ըլլալու քննադատին մտահոգութիւններէն, է՝ սակայն երկրորդ կարգի վրայ յայտնի՝ երրորդ, ինչ որ գինք կը հետաքրքրէ երկիրուն իսկ ուսումնէ և, իբրեւ զլեւոր միջոց հասկնալու, իր իսկութեան մէջ, անոնց հեղինակին զբաղան գիտագիտութիւնը և զմեղու անոր մէջ գիտականաբար նուաճումը նմանողութեամբ:

Թարաքերաբար յառաջացած տարիքի մը գրել սկսած ըլլալու առաւելութիւն մըն է թերեւ, և կրնանք ընդունիլ ճշմարտութիւնը այս հաստատութիւն նկատի առնելով, մանաւանդ, աքննելի օրինակը մեր հեղինակին: Բայց հրատարակել երեսունէն ետք իր առաջին գիրքը, ասկէ արժանի է նկատողութեան, անկասկած, բարձրակարգ տեղադրութիւնով, որոնցմէ մին կ'երեւաւ յետոսակէ կերպով. յայտնեմք զայն:

Մարդու մը անձնաւորութիւնը սակաւ մանուած, և օրոշապէս դժուած չըլլալով կ'ուսնէ միայն որով թուով փորձառութիւններէ, խորխափումներէ և փոփոխութիւններէ ետք: Ըսել է թէ փոփոխութիւնները և խորխափումները եւ փորձառութիւնները հարկաւորապէս ըլլան նշանը անձնաւորութեան մը որ ինքզինք կը փնտռէ և կը գտնէ փնտառութիւնը կը տեսէ երբեք կեանքին չափ:

Բայց պարագաներ կան որոնք կը կեն նայ ան, այսինքն անոնց մօտ որ կը թուին զտած ըլլալ կայուն հաւատարկութիւններ իրենց բարոյական անձին տարեկը ձգտումներուն և իրենց մտաւոր գործունեութեան զանազան ուսմանը: Մարդոց այս գտնաւորութիւն պատկանող զրազէտ մը, եթէ սկսած է կանգնի արտադրելու ընդհանրապէս կուտայ իրենք որոնք կը ցուպցնեն իր մտքին

հին գիմնազիան, որոնցմէ ոմանք իրեն ժպտիլ կուտան և ուրիշներն ալ՝ ուրանալ պիտի ուզէր։ Քննադատը կամ գրական պատմաբանը, որ կ'ուսումնասիրէ նման գրադէտ մը, կը գտնուի պարտաւորութեան տակ նկատելու Կանգարուները անոր մտածութիւն, վերակազմելու անոր «եղափոխութեան» գիծը (courbe)։ Կան կը վայելէ, անկէ զատ, մենաշնորհը փնտռելու այդ տարրերը յայտնութիւններուն միտքովը, և մանաւանդ զայն գտնելու։ Ինքն իսկ զայն քիչ մը մտցնելէն ետք։

Բայց նոյնը չէ անոնց համար որոնք կ'ուզեն յանձնել հանրութեան հասուն խորհուրդ միայն, որոնք իրենք զիրենք արժանի կը գնահատեն խօսելու այլոց այն ատեն միայն երբ կը զգան թէ պիտի չպայտարին, յետագային, ոչ մէկէ էական գաղափարներու գէժ որոնց այժմ կ'աղաղած են։ Լեւոնց գործը կը վկայէ իրապէս նշանաւոր միութիւն մը մտածման քիչ ընթացքէն յետոյ միութիւնը արտահանելու համար, կը բաւէ գիտնալ թէ ան կը գտնուի հոն։

Emile Faguet-ն անոնցմէ է։

Այսինքն քիչ մը ունայն իսկ պիտի ըլլար թերեւս փնտռել շրջաններ իր քննադատութեան յայտնութիւններուն մէջ։ Գրեթէ չկան։ Լեւ ասանկին մարդ կրնայ նշմարել, ըստ զինք գրագիցնող առումներով։ Կանգարուներն նիւթին, նախընտրութեաններ, երբեմն բաւական շեշտուած, երբեք՝ առանձնական։

Այսպէս է որ Ֆագէտ մեղի կ'իբեւ գրական քննադատի մը գիծերուն տակ նախ, որ, հետզհետէ աւելի հրապուրուած գաղափարներ յայտնող գրագէտներէն, կը դառնայ իմաստասէրներու, բարոյագէտներու, գրութիւններ կատուցանողներու քննադատ մը, և որ, վերջապէս, տեղի տալով ամբողջութեամբ իր հակումին՝ անձնատուր կ'ըլլայ քննական ուսումնասիրութեան՝ մեծ խնդիրներու որ կը յազնն ընկերութիւնը և յատկապէս իրեն ժամանակակից Ֆրանսան։

Շրջաններէն միայն առաջինին է որ առանձնապէս եղաւ Ֆագէտ ինչ որ եղած էր զիլաւորաբար։

Իր առաջին երկէն մինչև «XIX-րդ դար»-ու Փաղափագները և Քարոյագները

երկերուն (1891), ան միմիայն գրական քննադատ մըն է, զիլաւորաբար քննադատ մըն է սխորհող միտքերու մինչև 1900. մահաւանդ ընկերաբան և բարոյագէտ մըն է, յաճախակի անդրադարձութիւնով կրական քննադատութեան, մինչև իր գործունէութեան վերջը։

Պատշաճ է նախ աչքէ անցնել այս արտագրութեան ամբողջութիւնը, պարզելու համար անոր ցայտուն նկարագիրները. յետոյ փորձենք հաստատել կերպը որով մակէն վ'ըմբռնէ և կը գործնականացնէ գրական քննադատութիւնը։

1887ին, լոյս կը տեսնէ երկրորդ հատորը «Գրական Ուսումնասիրութեան» յատկացուած XIX դարու գրագէտներուն։ Իր «XVII-րդ դար»ին պէս է միթոտը հոն, աւելի լայն և աւելի սովորական բանով մը։ Պրիւնթիւնը որչունց այս հաստատի երեւումը յայտնի գոհունակութեամբ՝ «այս գրական ուսումնասիրութեան ունեցած շատ մասնաւոր, նշանաւոր, և հազուագիւտ յատկութիւնն այն է որ անոնք միմիայն իրապէս գրական են»։ Եւ այդ կերպով ըսել կ'ուզէր ան թէ անոնց հեղինակը ոչ կենսագիր մըն էր, ոչ քննադատ մը գիտական հակումներով, և ոչ ալ զիլաւորաբար հոգեբան մը։ «XIX-րդ դար»-ու իր կարծւորաբան մը ուր ամփոփուած են, զիլաւորաբար գիծեր ուսումնասիրուած գրական շարժման։ Իկա յատկաբանը կը պարունակէ, անկէ զատ, սկզբունքի յայտարարութիւն մը, արժանի թերեւս յիշուելու՝ «կը մաղթեմ գիրքին որ հանրութիւնը իր մէջ ճանչնայ... քննադատութեան անկեղծութիւն մը և արտացոլութիւն մը որմէ բնաւ չբաժնուի կ'ուստի»։

Նոյն ժամանակամիջոցին Ֆագէտ կը սկսէր հրատարակել զանազան հանդէսներ և թերթերու մէջ արամական թերթներ, զիլաւորաբար «Soleil»-ն և «Le Journal des Débats»-ին մէջ։ Այս յօդուածներէն մաս մը, անկապած անսկզբ որ արժանի գատուած են հատորի վերածուելու, հրատարակուած է երեք հատորներուն մէջ՝ «Notes sur le théâtre Contemporain», և հինգ Series-ներու մէջ Propos de théâtre-ի որ կը պարփակէ «այսպէս, 25 տարուայ արամական քննադատութեան մը ամփոփում»։

Այս Propos de théâtre-ները կը վկայեն

իրենց հեղինակին ճաշակը տրամական արուեստին նկատմամբ և մնայուն հոգը, այն-քան զանազան զբաղո՞ւմներու ընդմէջէն, թատրոնի բաներուն: Տրամական քննադատութիւնը եղաւդ անկէ զադ, Ֆակէյին համար, առիթ մը լրիւ յայտնելու և վեր հանելու, այսպէս ըսելու համար, իր քննադատութեան ամենէն հետաքրքրական կերպարանքներէն մին՝ գեղագիտական կերպարանքը: Թատրոնը, ամենէն առարկայական գրական սեռը ուր հեղինակին անձնաւորութիւնը բացակայ է ամենէն ամբողջական կերպով, կը թոյլատրէ քննադատին, կը հարկադրէ իսկ անոր, կամ գէթ իմ թեւադէ զայն ուսումնասիրել ինքն իր մէջ: Ռարմար է մէկդի թողոյ, այս ուսումնասիրութեան մէջ, կենսագրական կամ պատմական ամէն նկատառութիւն, և նկատի առնել երկն ինքն իր մէջ, անկախաբար իր հեղինակէն և պայմաններէն որոնք զայն արտագրած ըլլալ կը թուին: Այդ է որ Ֆակէն ըրած է յաճախ, էջերու մէջ որոնք կը հաշուուին իր գրածներուն լաւագոյններէն, վայրկեանի մը համար զանց ընելով ժամանակագրական կարգը, կապուել ենք, մեր հեղինակին թատերական քննադատութեան մտահոգութեանց, իր գիրքը՝ *Drame ancien, Drame moderne*-ը իր թէգով «XVI-րդ դարու» Ժամանայի մէջ Ոլբերգուքեան վրայ, իր «Թատերական զոյցներ»-ով եւ իր «Նոթեր արդի բարոնի վրայ»-ով կը կազմէ տախտակ մը քննադատին տեսութիւններուն տրամական արուեստի նիւթին վրայ: *Drame ancien, Drame moderne*, ըստ երեւոյթին, երկուստարական գործ մըն է, զոր Ֆակէ հրատարակեց հիւսիսէ և հետաքրքրելի յառաջաբանով, և որ կը կազմէ քննադատին համադրական հազուագիւտ գիրքերէն մէկը, ուր երկերը չեն ուսումնասիրուած իրենք իրենց մէջ, և ոչ ալ հաստատելու մտադրութեամբ գրածներ առնոց հեղինակներուն գրական նկարին, այլ՝ հիմնելու համար տրամական արուեստի տիեզերական տեսութիւն մը, նկատուած ամենէն ցայտնի երեք յայտնութիւններուն մէջ՝ յոյն պատական ողբերգութիւնը, Շէքսպիրի տրաման, Փրանսական գասական թատրոնը: Etudes litteraires-ներու երրորդ հատորը (1890), XVIII-րդ դարի՝ յարոյց պոք բանական մը և իր հեղինակը ծանօթացող մեծ

հանրութեան՝ քիչ հակամէտ շնորհելու իր շահագրգռութիւնը զուտ գրական վէճերու, բայց միշտ պատրաստ՝ քաղաքականութիւն վիճելու: Faguet-ն հոչակաւոր դարձաւ գրեթէ մէկ օրէն միւսը: Այս աճուն համարը, փառաքանութիւններու այս համառուագրող դատապարտութեան այս ճիշդը, քննաչէր փնտռած ինք. ըսել չէ թէ ինք ոչինչ ունի անոնց մէջ: Անոնց արժանացած էր փայլուն ուր գիտցաւ տանիլ ա՛յն յատկութիւնները որոնց բազմաթիւ ապացոյցը տուած էր արդէն իր նախորդ գործերով. և քանով մը աւելի, կամ ուրիշ, զոր մարդ կը տաւ տամի նկատել որպէս յատկութիւն:

«XVIII-րդ դարուն մէջ կը գտնուին 11 ուսումնասիրութիւններ որոնց գլխաւորներն են՝ Pierre Bayle, Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau, Buffon. Ֆակէն կը պարզէ հոն ծանօթութեան նոյն ապահովութիւնը, որ քողարկուած հետեւեալ տեսակ մըն է, վերլուծութեան նոյն թափանցողութիւնը, որ կար Ֆախորդ ուսումնասիրութեանց մէջ. աւելի սուր և աւելի ազատ բանով մը, կորուստութեան նոյն զարգացման մէջ, և նոյն ուժը համադրութեան վերջապէս, բայց բարձր աստիճանով մը — կը թուի — և ուր կը յայտնուի գիւրգիւթի մը և տիրութիւն մը որ հրապոյր են:

Բայց կը գտնենք նոյն տուն իր ուսումնասիրութիւններուն մէջ, մասնաւորաբար Voltaire-ին յատկացուածին մէջ, թշնամութեան կողմնակալութիւն մը, հետո՞ւ ատկէ ուրիշ հետեւ. Ֆակէն երեք չբաժնուեցաւ անկեղծութիւնէն և և արտացոլութիւնէն և իր քննադատութեան մէջ, ալ թագուն ան համբերութիւն մը: Voltaire չէ եղած զինք հրապուրելու համար. կամ, եթէ կ'ուզէք, Ֆակէն չէ ստեղծուած վոթէրին հաճելի ըլլալու համար: Ոչ ալ, եթէ ոչ XVIII-րդ դարը ճաշակելու, գէթ հաստատելու անօր հիմնական ձգտումները: Մարդ կը գգայ ա՛յդ՝ հեգնանքէն, սքանչելի սակայն, որով կը գունաւորուի իր ոճը երբ կը պարզէ կամ կը գտնէ գաղափարները և մարգերը և աստիճան կը ցայտէ գրեթէ հատորին յառաջաբանի մէջ ուր XVIII-րդ դարը ներկայացուած է իր սեղաններէն տոգոյն զինք նախորդող և իրեն յաջորդող շրջաններուն միջև:

Այսինքն, հակառակ իր փափաքին, հոս

և ալլուր, ըլլալու սորաքց և անկեղծ և թերեւս այս փափաքին իոկ պատճառաւ, Յակէն սրդողութեան պէս բան մը ունի գիմաստանէրնեան չափազանցուած են սխտեմապիկ ժխտումներուն դիմաց Սյս սրդողութիւնը սաստկութիւն կուտայ իր քննապատուութեան, եռանդ՝ իր ունին, ամբողջ յողուածին, գիրքին ամբողջ կուտայ ուժգին և ճկուն կեանք, խանդով և թափանցողութեամբ շինուած, հեղեանքով՝ որ կը ժայթքէ հրթիռի և չարանքի ուրախութեան ձեւով։ Իմացականութիւնը մպիտոժ մը կ'երանգուի, և մպիտը երբեմն հեղեան կան է։ Քայց բաւ է որ հշմարտութիւնը իր հաշիւը բանն, մ'ով ըսիլիք պիտի տեսնայ։ Պիտի մնար միայն ապացուցանել որ ճշմարտութիւնը իր հաշիւը կը գտնէ հոն, դժուարին ձեռնարկ թերեւս, որովհետեւ պէտք էր նախ վստահ ըլլալ զայն Ունեւնալու ։ ։ ։

Այդպէս ուրեմն, Ֆրանսայի գրական անցեալի մեծ գրագէտներուն ուսումնասիրութիւնը առաջնորդէք Յակէն անոնց գիտաց որ XVIII-րդ դարուն, աւելի մտահոգ կրթելու քան զուարմանցելու, խորհելու քան գեղեցիկ գործեր տեսիլ ձեռն իր թուին՝ ջանացած ըլլալ վերանորոգելու ընկերութիւնը ըստ իրենց արդարութեան նոր իւտէալին։ Քննադատին ձեռնարկած գրական քննութիւնը այդ հետեւանքին յանգեցաւ Սէկ կողմէն իր մեթոտին յատկութիւնները, բազմաթիւ անպացոյցներով արդէն արուած, չեն գտնիր իրենց ամբողջական ծաղկումը այլ միայն կիրարկուած ուսումնասիրութեան XVIII-րդ դարու մտածողներուն, ինչ որ յայտնիչն է իր մտքին դարձեալ քին և իր մտաւորական բարդոյթին, և միւս կողմէն, ընդհանրապէս ժխտական արդիւնները — որոնց յանգած են գիւնք դժգոհնչու մտերմորէն, ինչ որ մեզի կարծել կուտայ թէ վիճաբանուած խնդիրներուն մէջ, հեղինակներէն նաւրբեր մտաւտեսիլներ տեսն ինք։

ԱՍՓՈՓԵՑ

ՊԱՐԳԵՒՆ ՏԵՐ ԹՈՎՀԱՆԵՆՍԵԱՆ

(Գարուցակի՞ 7)

ՀԱՅԿԱՎԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԱՂԹԱՄԱՐ

ՏԵՂԱԿՐԱԿԱՆ. — Աղթամարի Ս. Ոսէ վանքը կը գտնուէր Վանայ ծովակին մէջ, համանուն կղզիին վրայ։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Աղթամարի կղզին նոր և հոյակապ շինութիւններով պայծառացնողը եղած է Գագիկ Թագաւոր Արծրունի (914—13). իր հրամանով և ձեռնադրութեամբ է որ շինուած է Ս. Ոսէ Եկեղեցին (915—21), Մանուէլ ճարտարապետի ձեռքով (Թ. Արծր. էջ 297)։ Իր բազմաթիւ և ընտիր քանդակներով Աղթամարի Ս. Ոսէ Եկեղեցին անզուգական օրինակ մը կը մնայ հայ ճարտարապետութեան մէջ։ Այդ քանդակներուն մանրամասն նկարագրութիւնը կատարած է Ե. Լալայեան (Վասպ. Նշ. Վանքեր, էջ 7—15)։ Ս. Ոսէ Եկեղեցւոյ հարաւ-արեւելեան կողմը կար Ս. Սահփա նոսր անունով փոքրիկ Եկեղեցի մը, շինուած 1293ին, Հռոմէական ողջի Սարգիս և Սահփանոն կրօնաւորներու ծախքով (Վ. Նշ. Վանքեր, էջ 16—7)։

Աղթամարի մէջ նստած են Ամենայն Հայոց Հայրապետներէն երեքը, 929—46 Թուականներուն, Իսկ ԺԲ. դարու սկիզբը (1113) հոս հաստատուած է մասնադուլ կաթողիկոսութիւն մը որ տեւեց մինչև ԺԲ. դարու վերջերը (1895). Աղթամարի մշակութային փայլուն շրջանին կաթողիկոսական պաշտօն վարեցին հետեւեալները.

1. — Զաւարիա Ա. Սեփեթիմեան, 1298—1336, որ յաջողած է ջրիտոնեայ Եկեղեցիները ազատել բռնակոտորէն ձանկէն։ Լիւմի և Աղթամարի մէջ կառուցած է տաճար և ժամատուն։

2. — Սեփաղոս Գ. 1336—46.

3. — Դաւիթ Բ. 1346—68 Բ.

4. — Զաւարիա Բ. Նախագիկ, 1369—93 Յունիս 25 Դշ.։

Ծ. Կ. Դաւիթ Բ. 1393—1433, որուն կաթողիկոսութեան վերջերը (1431) փերբէկի առաջնորդութեամբ քրիստոնէր կը գրաւեն Աղթամար կղզին, կը զոդողտեն և կ'ստերեն։